

datum 10-06-2007

volgnr. 2006-2007/10

Advies

Een humaan en correct asielbeleid voor minderjarigen

Advies bij het kort Memorandum van het Kinderrechtencommissariaat naar aanleiding van de nieuwe samenstelling van de regering en het Parlement (federale verkiezingen van juni 2007).

Kinderrechtencommissariaat

Leuvenseweg 86

1000 Brussel

tel.: 02-552 98 00

fax: 02-552 98 01

kinderrechten@vlaamsparlement.be

www.kinderrechten.be

1 Inleiding

Vreemdelingen en asielzoekers staan al jaren hoog op de politieke agenda. Telkens zoekt het beleid naar een evenwicht tussen respect voor fundamentele mensenrechten, uitvoering van specifieke internationale normen inzake asiel, controle en beheersing van migratiestromen en illegaliteit, bewaking van grenzen, behoud van de draagkracht van de interne sociale zekerheid en dergelijke. Dit is allesbehalve een eenvoudige opdracht.

Het Kinderrechtencommissariaat wil ook op dit beleidsdomein de rechten en belangen van minderjarigen bewaken. Minderjarigen die hier met hun ouders toekomen, worden te vaak als accessoires van hun ouders beschouwd. Ze worden te zelden afzonderlijk behandeld. Automatisch volgen ze het statuut van hun ouders, ook al hebben hun rechten en belangen soms een andere invulling nodig.

Minderjarigen die hier zonder ouder(s) toekomen, krijgen wel bijzondere aandacht en genieten sinds enkele jaren van begeleiding en bijstand door een voogd.

Aan het eind van de vorige legislatuur voerde de federale wetgever ingrijpende wijzigingen door. Zowel op het vlak van de asielprocedure als op het vlak van opvang werd er nieuwe wetgeving gestemd. Het is te vroeg om een inschatting te maken van de kwaliteit van de nieuwe regels of van de effecten ervan. Toch lichten we in dit advies enkele belangrijke aandachtspunten toe, die we in ons kort Memorandum aankaartte.

In het najaar presenteren we een dossier waarbij we het volledige asielverloop (procedure, begeleiding, opvang, onderwijs, detentie, ...) van deze minderjarigen belichten en kritisch analyseren. We kiezen er bewust voor om niet te spreken van 'illegalen'. Mensen kunnen niet illegaal zijn. Het zijn mensen die niet de nodige papieren hebben om op een legale manier in ons land te verblijven.

2 Overwegingen van het Kinderrechtencommissariaat

2.1. Het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind

Het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind – een mondiaal juridisch bindende norm – verankert, institutionaliseert en vertaalt de fundamentele rechten naar minderjarigen toe. Het is een omvattend verdrag waarin burgerlijke, politieke, sociale, economische en culturele rechten een plaats hebben. Daarnaast bevat het Verdrag ook enkele zogenaamde 'preferentiële' rechten voor specifieke groepen minderjarigen. Zo focussen bepaalde artikelen op kinderen met een handicap, kinderen van minderheden, en ook op kinderen in de asielcontext. Deze minderjarigen verdienen bijzondere aandacht. De bedoeling van deze meer specifieke bepalingen is om in een extra (rechts)bescherming te voorzien, zonder afbreuk te doen aan de rechten die elke minderjarige toekomen op basis van dit verdrag.

Artikel 22 luidt als volgt:

‘De Verdragsluitende Staten nemen passende maatregelen om te waarborgen dat een kind dat de vluchtelingenstatus wil verkrijgen of dat in overeenstemming met het toepasselijke internationale of nationale recht en de toepasselijke procedures als vluchteling wordt beschouwd, **ongeacht of het al dan niet door zijn of haar ouders of door iemand anders wordt begeleid, passende bescherming en humanitaire bijstand krijgt bij het genot van de van toepassing zijnde rechten beschreven in dit Verdrag** en in andere internationale akten inzake de rechten van de mens of humanitaire akten waarbij de Verdragsstaat partij is.

Hiertoe verlenen de staten die partij zijn, naar zij passend achten, hun medewerking aan alle inspanningen van de Verenigde Naties en andere bevoegde intergouvernementele of niet-gouvernementele organisaties die met de Verenigde Naties samenwerken, om dat kind **te beschermen en bij te staan** en de ouders of andere gezinsleden op te sporen van een kind dat vluchteling is, teneinde de nodige inlichtingen te verkrijgen voor hereniging van het kind met het gezin waartoe het behoort. In gevallen waar geen ouders of andere familieleden kunnen worden gevonden, wordt aan het kind, overeenkomstig de in dit Verdrag beschreven beginselen, **dezelfde bescherming verleend als aan ieder ander kind, dat, om welke reden ook, blijvend of tijdelijk het leven in een gezin moet ontberen.**’

Het is duidelijk dat deze minderjarigen een bijzonder kwetsbare groep vormen. De overheid moet voor extra bijstand en bescherming zorgen zowel voor de begeleide als de niet-begeleide minderjarigen.

Ook gezinshereniging staat in dit artikel centraal, als logische consequentie van het belang dat doorheen het Verdrag gehecht wordt aan de band tussen kinderen en hun ouders.

Hoewel dit artikel zich beperkt tot minderjarigen in de asielpprocedure, belet dit niet dat ook alle andere minderjarigen zonder wettige status (zoals bv. zij die geen asiel aanvragen, de aanvraag geweigerd werd, zonder papieren,...) de bescherming van het Verdrag kunnen invoeren¹. Uit de commentaren van het Comité voor de Rechten van het Kind leiden we duidelijk af dat ook minderjarigen zonder legale verblijfsstatus beschermd worden door het Verdrag².

Heel wat artikelen zijn relevant voor deze groep minderjarigen:

- artikel 2: verbod op discriminatie,
- artikel 3: primaat van het belang van het kind,
- artikel 5: de ouders als primaire opvoedingsverantwoordelijken,
- artikel 9: recht om niet gescheiden te worden van de ouders,
- artikel 10: recht op gezinshereniging,
- artikelen 12 en 13: recht op inspraak en vrije meningsuiting,
- artikelen 19, 32, 34, 35, 36: recht op bescherming tegen alle mogelijke vormen van geweld en uitbuiting,
- artikel 20: recht op bijzondere bescherming voor kinderen die buiten hun gezin moeten leven,
- artikelen 24, 26, 27, 28: diverse sociale rechten als levensstandaard, huisvesting, onderwijs, gezondheid...,
- artikel 37: recht op bescherming tegen foltering, wrede of vernederende behandeling,
- artikel 40: recht op bescherming tegen onwettige vrijheidsberoving voor minderjarige delinquenten.

Het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind heeft er de voorbije jaren voor gezorgd dat met name de (sociale) rechten van minderjarigen zonder legale status enigszins versterkt werden³. Zo werden bijvoorbeeld toelating tot verblijf en uitkeringen toegekend op grond van internationaalrechtelijke bepalingen, die in het interne recht (nog) niet geregeld werden.

2.2. Andere relevante regelgeving en handelingsprincipes

Ook het EVRM⁴, de Conventie van Genève⁵, de VN mensenrechtenverdragen (BUPO⁶, en ECSOCU⁷) bevatten belangrijke bindende bepalingen voor de minderjarigen in de betrokken lidstaten. Deze handelen onder meer over:

- respect voor het gezinsleven (EVRM, art. 8),
- recht op bescherming tegen onwettige vrijheidsberoving en tegen foltering of wrede bestraffing (EVRM, art. 3, BUPO, art. 7),
- recht op toegang tot de rechter en op rechtsbijstand (EVRM, art. 6, 13 en BUPO, art. 13, Conv. Genève, art. 16),
- verbod van collectieve uitwijzing van vreemdelingen (4e Protocol EVRM, art. 4),
- recht op onderwijs en levensonderhoud (Conv. Genève, art. 22, 23, 24 en ECSOCU art. 11 en 13).

Binnen Europa werden ook inspanningen geleverd om het asiel- en migratiebeleid binnen de EU-lidstaten eenvormiger te maken. De EU-richtlijnen over bijvoorbeeld minimumnormen inzake erkenning, opvang en subsidiaire bescherming van asielzoekers moeten in nationale wetgeving omgezet worden.

Op internationaal vlak werden bovendien ook belangrijke, doch niet juridisch bindende, aanbevelingen opgesteld.

Zo stelde het United Nations High Commissioner for Refugees specifieke richtlijnen op voor niet-begeleide minderjarige vluchtelingen⁸ (verder NBM):

- een minderjarige mag de toegang tot het grondgebied niet ontzegd worden,
- kinderen moeten toegang hebben tot de asielprocedure ongeacht hun leeftijd,
- bij de verhooring en besluitvorming dient rekening gehouden te worden met de (leeftijd)specifieke situatie van de minderjarige,
- minderjarigen dienen een voogd te hebben om hun rechten en belangen te beschermen,
- ook bij afwijzing van het asielverzoek blijft de staat verantwoordelijk voor het zoeken naar een duurzame oplossing.

Het VN-Comité inzake de Rechten van het Kind stelde een ‘general comment’⁹ op over de specifieke situatie van NBM. Het Comité vraagt bijzondere aandacht voor de kwetsbaarheid van deze groep minderjarigen. Ze lopen immers een verhoogd risico op seksuele uitbuiting en misbruik, kinderarbeid, huiselijk geweld en discriminatie op het vlak van huisvesting, onderdak, gezondheidszorg en onderwijs. De beleidsrichtlijnen gelden voor alle niet-begeleide en van de ouders gescheiden kinderen en jongeren, ongeacht hun verblijfsstatus en hun reden van verblijf buiten het land van herkomst.

Naast enkele algemene en meer specifieke richtlijnen wordt hier met name gewezen op de noodzaak van een voogd die, onder meer, moet zorgen voor de continuïteit in de verblijfsregeling, een toereikend zorgaanbod voor de fysieke, mentale, geestelijke en morele ontwikkeling van de minderjarige, de toegang tot de gezondheidszorg en onderwijs. De voogd moet er tevens op toezien dat elke vorm van misbruik, uitbuiting en vrijheidsberoving vermeden wordt.

Doel van de procedure is het vinden van een duurzame oplossing, ongeacht de verblijfsstatus of de situatie.

Indien een terugkeer niet mogelijk of aangewezen is, moet gewerkt worden aan lokale integratie en dit met een verblijfsstatus die voldoende zekerheid biedt.

Tenslotte verwijzen we hier ook naar het standpunt van ENOC¹⁰, het Europees netwerk van Kinderombudsmannen. Deze aanbeveling betreft enkel de NBM en vraagt specifieke beleidsaandacht voor:

- omkadering van de asielprocedure voor minderjarigen met alle nodige rechtswaarborgen,
- wetenschappelijk correcte methodes voor leeftijdsbepaling,
- participatie van de minderjarige bij het bepalen van een duurzame oplossing,
- toegang tot de sociale voorzieningen vanaf aankomst,
- internationale samenwerking in de zoektocht naar familie,
- verblijfsvergunning voor minderjarigen voor wie geen andere oplossing gevonden wordt.

2.3. Relevante rechtspraak

Bovenvermelde rechtsbronnen hebben geleid tot enkele opmerkelijke toepassingen in de rechtspraak van het EHRM en het Arbitragehof¹¹.

Zo werd het Belgische beleid in verschillende arresten terecht gewezen voor:

- overtreding van het verbod op onmenselijke en vernederende behandeling,
- onwettige detentie,
- onwettige inbreuken op het gezinsleven,
- ontoelaatbaar verschil in behandeling tussen legaal en illegaal aanwezige minderjarigen,
- ontoereikende rechtsmiddelen door het gebrek aan opschortende werking.

Uit al deze bronnen kunnen we afleiden dat de Belgische overheid niet op de meest omvattende en volledige wijze invulling geeft aan de fundamentele rechten van minderjarigen in de ruimere asielcontext.

Aandachtspunten inzake **asiel** en **minderjarigen**

Doorheen het ombudswerk van het Kinderrechtencommissariaat stijgen de meldingen en klachten over de leefsituatie van minderjarige vreemdelingen. Vooral de toestand van kinderen zonder papieren is uitermate zorgwekkend.

De overheid dient te beseffen dat minderjarige vreemdelingen eerst en vooral minderjarigen zijn met alle rechten van dien. Het loutere feit dat bepaalde asiel-dossiers betrekking hebben op, al of niet vergezeld, minderjarigen moet de overheid aanzetten tot een bijkomende zorgvuldigheid. De betrokken kinderen en jongeren, alsook hun rechten, moeten de nodige bescherming krijgen.

3.1. Verbod op detentie¹²

Het beleid en de praktijk van uitwijzingen van mensen zonder papieren heeft ertoe geleid dat jaarlijks enkele honderden minderjarigen in detentiestructuren ‘opgevangen’ worden¹³. Ze worden van de ene op de andere dag met hun ouders, broers en zussen opgepakt en opgesloten in wat men noemt de ‘centra voor illegalen’. Zonder enige uitleg, vaak na jarenlang verblijf in België, verandert hun leven op slag en verliezen ze alles wat ze kennen en waarderen: de schoolomgeving, vrienden, burens, de jeugdbeweging,...

Samen met professor Dr. Jaap Doek¹⁴, voormalig voorzitter van het Comité voor de Rechten van het Kind, stellen we ons vragen over de wettigheid van deze detentie. Ook al houdt artikel 37 van het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind misschien geen absoluut verbod in op detentie, dan is deze vorm van opsluiting wel duidelijk in strijd met het belang van deze kinderen (art. 3). De opsluiting op zich mishandelt hen psychisch, en hun recht op bescherming tegen onmenselijke behandeling wordt aangetast (art. 37).

Hun detentie is principieel ontoelaatbaar en het recht op bescherming tegen onwettige vrijheidsberoving wordt hier aangetast. De Belgische staat werd daar dan ook al voor op de vingers getikt¹⁵.

Uit deze eerste rechtsschendingen volgt nog een cascade aan andere rechtsschendingen: het recht op onderwijs, op een zo goed mogelijke ontwikkeling, op privacy, op bescherming tegen onmenselijke behandeling en bestraffing, ...

Meerdere onderzoeken¹⁶ wezen intussen uit hoe nefast deze opsluiting inwerkt op de ontwikkeling van minderjarigen. Ze vertonen psychiatrische stoornissen, hun fysiek en geestelijk welzijn wordt ernstig aangetast. De drukkende onzekerheid van wat er hen staat te gebeuren, zorgt voor ontoelaatbare stress. Diverse experts klasseren dit onder de noemer van psychisch geweld¹⁷.

De gevangenisstructuur, het gebrek aan educatieve- en spelactiviteiten, het tekort aan medische en psychologische begeleiding, het verbod van bezoek, de beperkingen in het gebruik van de buitenruimte, het gebrek aan privacy en gezinsleven... zijn allemaal factoren die niet passen in een gezonde leefomgeving voor opgroeiende kinderen en jongeren.

Gezien deze opsluiting op zich een psychische mishandeling van minderjarigen is, blijft een loutere aanpassing van de structuur en het regime in deze centra een ontoelaatbaar en onbevredigend antwoord. De overheid dient naar echte oplossingen en alternatieven te zoeken. Op structureel niveau dient gegarandeerd te worden dat minderjarigen, begeleid of niet, niet langer opgesloten worden.

3.2. Regularisatie voor gezinnen, rekening houdend met de leefsituatie van de kinderen

Er is nog steeds een grote achterstand in de behandeling van vele (asiel- en) regularisatieaanvragen. In zeer veel gevallen betreft het gezinnen die hier reeds jarenlang verblijven.

Samen met veel andere organisaties¹⁸ vraagt ook het Kinderrechtencommissariaat duidelijke criteria voor de regularisatie en de beoordeling daarvan door een deskundige commissie. De bestaande criteria (duur van de procedure, medische noodzaak...) zijn bovendien te beperkt en houden te weinig rekening met het feit dat er kinderen betrokken zijn. De discretionaire bevoegdheid van de minister in deze is te uitgebreid en laat te veel ruimte voor individuele invulling. Dit komt de algemene rechtszekerheid niet ten goede.

Gezinnen met kinderen verdienen in het uitwijzingsbeleid bijzondere aandacht. Veel van deze kinderen verblijven al geruime tijd in België en hebben hier hun leven uitgebouwd. Sommige kinderen zijn hier zelfs geboren. Ze lopen hier school, engageren zich in jeugdbewegingen, sportclubs, muziekacademie e.d.. Ze hebben hier vrienden en kennissen. Ze spreken de taal en hebben vaak geen enkele band (meer) met het land van 'oorsprong'. De asielpcedure en de uitwijzingsbeslissing houdt enkel rekening met de toestand en het verhaal van de ouders. De historiek, het verhaal, de ervaringen, de leefomstandigheden en de belangen van de kinderen worden te weinig in rekening gebracht.

Een nieuwe denkoefening inzake regularisatie, waarbij ook de situatie van de kinderen mee bekeken wordt, dringt zich op.

De aanwezigheid van minderjarigen en hun opvang en onderwijskansen in het land van herkomst moeten ook naast de duur van het verblijf in ons land en de gezondheidstoestand als te overwegen criteria worden opgenomen. In overleg met de overheid (DVZ), de Commissaris-Generaal voor Vluchtelingen en Staatlozen, organisaties actief rond asiel en academici moeten de criteria vervolledigd en geconcretiseerd worden.

3.3. Maximumtermijn voor behandeling

In de eerste ontwerpen van de nieuwe asielwet werd een maximumduur voor de asielpcedure ingebouwd. Vanaf de aanvraag tot de definitieve uitspraak zou er slechts één jaar mogen verlopen. Dit is een humane en haalbare manier om met asielaanvragen om te gaan. Een vaststaande termijn werkt in het voordeel van zowel de overheid als de asielaanvrager. Veel van de problemen nu zijn immers te wijten aan te langlopende procedures en te lange periodes van onzekerheid. Tijdens de besprekingen werd deze termijn echter verlaten en werd de duur van één jaar enkel als na te streven doel weerhouden.

3.4. Voogdijregeling

Wanneer minderjarigen ons land binnenkomen zonder begeleidende ouder, krijgen ze sinds 2004 een voogd toegewezen¹⁹. De voogd dient de belangen van de minderjarige te behartigen, de nodige juridische stappen te zetten en mee te zoeken naar een duurzame oplossing voor de minderjarige. Dit kan een begeleide terugkeer zijn, een zoektocht naar de ouders of andere gezinsleden of het regelen van een permanent, legaal verblijf in België, afhankelijk van de context en de omstandigheden.

Dat deze voogdijregeling er kwam, is positief. De concrete invulling ervan dient echter nog meer uitgediept en vooral geprofessionaliseerd te worden. De asielwetgeving en -beleid is een uitermate complexe materie en, zoals hierboven reeds geïllustreerd, verdienen de betrokken minderjarigen bijzondere aandacht en (rechts)bescherming. Dit vergt veel van de voogd. Het is geen overbodige luxe om meer te investeren in de opleiding en een verder doorgedreven professionalisering van de voogden.

Momenteel zijn er voldoende professionele en vrijwillige voogden. Nu is het hoog tijd om bijkomende stappen te zetten naar een kwalitatieve invulling en verdieping van die voogdij.

Het is aangewezen om een gedegen basisopleiding en een permanente vorming uit te werken. Naast vorming is er ook een degelijke verloning nodig, alsook ondersteuning en begeleiding, overleg, intervisie en supervisie van de voogden. De Dienst Voogdij dient dermate georganiseerd te worden dat ze dergelijke ondersteuning kan bieden aan de voogden.

4 Advies van het Kinderrechtencommissariaat

Het Kinderrechtencommissariaat vraagt met aandrang dat de situatie van kinderen meer aandacht krijgt in het asielbeleid. Hun rechten moeten beter beschermd worden. Meer bepaald vragen we:

- Om definitief een eind te stellen aan de opsluiting van minderjarigen in de gesloten centra. Er moeten effectieve alternatieven worden uitgewerkt.
- Dat een regularisatiebeleid wordt uitgewerkt voor gezinnen met kinderen op basis van duidelijke criteria en dat hierover geoordeeld wordt door een onafhankelijke deskundigencommissie. De aanwezigheid van kinderen dient hierbij in rekening te worden gebracht alsook de duur van hun verblijf in België.
- Dat een wettelijke termijn van één jaar wordt vastgelegd voor de behandeling van asielaanvragen, zoals aanvankelijk voorzien was.
- Dat het systeem van de voogden voor niet begeleide minderjarigen zowel kwantitatief als kwalitatief wordt uitgebreid en versterkt.

Eindnoten

- 1** BOUCKAERT, S., *Documentloze vreemdelingen, Grondrechtenbescherming doorheen de Belgische en internationale rechtspraak vanaf 1985*, Maklu, Antwerpen-Apeldoorn, 2007, p. 730-743.
- 2** Concluding Observations 1997, CRC/C/15/Add.38, par. 9 en Concluding Observations 2002, CRC/C/15/Add.178, par. 6, 27, 28. Zie www.ohchr.org en doorklikken naar het Comité voor de Rechten van het Kind, de aanbevelingen staan onder 'Sessions').
- 3** Zie BOUCKAERT, S., o.c., p. 715-1075.
- 4** Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens en Fundamentele Vrijheden (1950).
- 5** VN Verdrag betreffende de status van Vluchtelingen (1951) en het bijhorend protocol (1967).
- 6** VN Verdrag inzake Burgerlijke en Politieke Rechten (1966).
- 7** VN Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten (1966).
- 8** UNHCR, *Guidelines on protection and care of refugee children*, Geneva, 1994.
- 9** UNHCR, *Guidelines on policies and procedures in dealing with unaccompanied children seeking asylum*, Geneva, 1997.
- 9** COMITE VOOR DE RECHTEN VAN HET KIND, *Treatment of unaccompanied and separated children outside their country of origin* (CRC/GC/2005/6 op www.ohchr.org, doorklikken naar Comité voor de Rechten van het Kind en General Comments).
- 10** Zie www.ombudsmet.org. Het netwerk telt momenteel 29 leden, publiekrechtelijke instanties die in diverse lidstaten van de Raad van Europa toezien op de naleving van het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind.
- 11** Voor een grondige toelichting bij deze rechtspraak, zie BOUCKAERT, S. o.c.
- 12** Zie hierover ook VAN KEIRSBILCK, B., De meest kwetsbare kinderen in aanraking met geweld: praktijkvoorbeelden. Institutioneel geweld: de situatie van minderjarige vluchtelingen in België. En ook VANDEKERCKHOVE, A., Geweld tegen kinderen in de Vlaamse Gemeenschap: stand van zaken en uitdagingen voor de toekomst, beide in UNICEF e.a., *Verslag van de conferentie over geweld tegen kinderen in België en in de wereld*, Brussel, 2007, p. 24-27 en p. 34-35.
- 13** Tot voor 2007 werden ook binnenkomende NBM opgesloten maar daar is intussen reeds een eind aan gemaakt.
- 14** JACCOBS, P. en KNAPEN, M., Zestien- en zeventienjarigen in vreemdelingenbewaring: tussen wal en schip?!, *F.J.R.*, jg. 29, mei, 2007, p. 108 en www.geenkindindecel.nl/index.php?ac=nieuws
- 15** Mubilanzila Mayeka en Kaniki Mitunga vs. België, nr 13178/03 (het zogenaamde Tabitha arrest van 12 januari 2006). Zie <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=863228&skin=hudoc-en&action=request>
- 16** LOFF, B., Detention of asylum seekers in Australia, *The Lancet*, 2002, 359, 792-793.
- 16** ICHIKAWA, M., NAKAHARA, S., & WAKAI, S., Effect of post-migration detention on mental health among Afghan asylum seekers in Japan, *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 2006, 40, 341-346.
- 16** KELLER, A.S., ROSENFELD, B., TRINH-SHEVRIN, C., MESERVE, C., SACHS, E., LEVISS, J.A., SINGER, E., SMITH, H., WILKINSON, J., KIM, G., ALDEN, K., & FORD, D., Mental health of detained asylum seekers. *The Lancet*, 2003, 362, 1721-1723.
- 16** POURGOURIDES, C., SASHIDHARAN, S., & BRACKEN, P., *A second exile: the mental health implications of detention of asylum seekers in the United Kingdom*. Birmingham: North Birmingham Mental Health, NHS Trust, 1995.
- 16** SILOVE, D., STEEL, Z., & WATTERS, C., Policies of deterrence and the mental health of asylum seekers in Western countries. *The Journal of the American Medical Association*, 2000, 284, 604-611. STEEL, Z., & SILOVE, D., The mental health implications of detaining asylum seekers. *The Medical Journal of Australia*, 2001, 175, 596-599.
- 16** SULTAN, A., & O'SULLIVAN, K., Psychological disturbances in asylum seekers held in long-term detention: a participant-observer account. *The Medical Journal of Australia*, 2001, 175, 593-596.
- 17** Zie VAN KEIRSBILCK, B., o.c., p. 25-26 en de bijbehorende verwijzingen. Zie ook het verslag van Artsen Zonder Grenzen dat in mei 2007 werd voorgesteld, www.azg.be.
- 18** Zie o.m. www.vluchtelingenwerk.be en www.f-a-m.be met onder meer een lijst van ondertekenende organisaties en bewegingen voor de nationale manifestatie voor regularisatie van 17 juni 2007.
- 19** Programmawet van 24 december 2002, K.B. van 22 december 2003 en in werking getreden sinds mei 2004.